

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

АЙДИНЯН АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА

УДК 343.229

**ФАКТИЧНА ПОМИЛКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ:
ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
ШАПЧЕНКО Сергій Дмитрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
ДУДОРОВ Олександр Олексійович,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри кримінального права
та правосуддя юридичного факультету

кандидат юридичних наук, доцент
ЗЕЛЕНОВ Геннадій Михайлович,
Головне науково-експертне управління
Апарату Верховної Ради України,
головний науковий консультант
відділу з питань національної
безпеки, оборони, правоохоронної
діяльності та боротьби із злочинністю

Захист відбудеться «02» червня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 253.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені Михайла Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий «28» квітня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П. Сиза

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У Кримінальному кодексі України 2001 року (далі КК, КК України) фактична помилка належним чином не регламентована. Нормативні положення КК, що регулюють чи можуть регулювати ситуації, які включають фактичну помилку, не відзначаються системністю. В цьому плані основне джерело вітчизняного кримінального права потребує вдосконалення.

За відсутності необхідних нормативних орієнтирів серйозні проблеми щодо врахування фактичної помилки виникають і у правозастосовній практиці України. Наявні узагальнені правозастосовні орієнтири не завжди послідовні, тому підходи щодо вирішення однотипних ситуацій досить часто різняться між собою. Значна частина ситуацій, що включають фактичну помилку, взагалі таких орієнтирів не має. Відтак у судовій та слідчій практиці України поширені випадки, коли фактична помилка враховується неправильно, а часом – і зовсім не враховується, хоча таке врахування, перш за все з точки зору забезпечення точності кримінально-правової кваліфікації, необхідне.

Проблеми фактичної помилки були і залишаються предметом дослідження в науці кримінального права. Окремі з них досліджувалися у працях, написаних у XIX-XX століттях, – такими, зокрема, вченими, як Є.В. Ворошилін, Ф.Г. Гілязев, І.З. Геллер, А.А. Герцензон, П.С. Дагель, В.Ф. Кириченко, Д.П. Котов, Г.А. Кригер, В.В. Назаров, А.А. Піонтковський, М.С. Таганцев, А.Н. Трайнін, Б.С. Утевский, В.А. Якушин.

Фактична помилка у кримінальному праві розглядається також у роботах деяких сучасних вітчизняних науковців. Тут варто назвати Ю.В. Бауліна, Р.В. Верешу, Л.М. Кривоченко, М.І. Коржанського, П.С. Матишевського, Б. Мелиха. Крім того, у 2000 р. Ю.А. Вапсва захистив кандидатську дисертацію на тему «Помилка в змісті суб'єктивної сторони складу злочину», а у 2015 р. О.Д. Комаров – на тему «Фактична помилка в кримінальному праві та її значення для кримінальної відповідальності». Серед сучасних зарубіжних дослідників фактичної помилки можна виокремити З.Г. Алієва, М.О. Бабія, Т.І. Безрукову, О.Ю. Прохорова, О.І. Рарога, І.М. Тяжкову, М.Б. Фаткулліну.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць щодо фактичної помилки, окремі теоретичні аспекти фактичної помилки залишаються дискусійними, інші ж розглянуті неповно.

Таким чином, наявні проблеми фактичної помилки у кримінальному праві потребують подальшого комплексного дослідження, в якому теоретичні підходи до їх вирішення супроводжувалися б конкретними пропозиціями щодо вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність в частині регламентації фактичної помилки та поліпшення правозастосовної практики.

Вказані вище обставини обумовили вибір теми та напрям дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 20.12.2013 р.

(протокол № 4). Дисертація є складовою плану наукової роботи кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Проблеми боротьби зі злочинністю: кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти» на 2010-2015 рр. Обрана тема дисертаційного дослідження відповідає плановій темі науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Доктрина права в правовій системі України: теоретичні і практичні аспекти» (тема №11 БФ 042-01, державний реєстраційний номер 111U008337).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення основних теоретичних та практичних проблем фактичної помилки у кримінальному праві, вироблення та реалізація системного підходу у спробах їх вирішення, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативної регламентації фактичної помилки у КК України та рекомендацій щодо поліпшення правозастосовної практики.

У зв'язку з цим робота зорієнтована на вирішення таких основних *задач*:

1) визначити ознаки (характеристики) фактичної помилки у кримінальному праві, сформулювати її основний кримінально-правовий зміст;

2) з'ясувати співвідношення фактичної помилки з деякими суміжними чи пов'язаними з нею кримінально-правовими явищами;

3) здійснити систематизацію фактичних помилок за найбільш значущими критеріями;

4) дослідити особливості регламентації фактичної помилки за кримінальним правом окремих іноземних держав, виокремити типові моделі такої регламентації;

5) встановити особливості регламентації фактичної помилки в КК України, визначити основні її вади;

6) запропонувати оптимальну модель регламентації фактичної помилки у кримінальному праві України, сформулювати конкретні пропозиції щодо внесення відповідних змін до КК;

7) виявити основні тенденції врахування фактичної помилки в правозастосовній практиці України, розглянути її вплив на кримінально-правову кваліфікацію та обрання заходів кримінально-правового характеру щодо окремих ситуацій, надати рекомендації щодо поліпшення правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження є окремі норми КК України та кримінальних кодексів деяких іноземних держав щодо регламентації фактичної помилки, навчальна та наукова література з обраної теми, матеріали правозастосовної практики.

Предмет дослідження – основні теоретичні та практичні аспекти фактичної помилки у кримінальному праві.

Методи дослідження. У роботі використовувались основні загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Так, *формально-логічний метод* застосовувався для встановлення змісту окремих понять та формулювань, які

вживаються при характеристиці фактичної помилки (підрозділи 1.1, 2.1.); *системно-структурний метод* – для дослідження співвідношення фактичної помилки з іншими кримінально-правовими явищами, а також систематизації фактичних помилок (підрозділи 1.3, 2.2); *порівняльно-правовий метод* – для виявлення особливостей регламентації фактичної помилки у кримінальному праві іноземних держав (підрозділ 2.1); *методи спеціально-юридичного та техніко-юридичного аналізу* – для виявлення особливостей положень КК України та законів про кримінальну відповідальність іноземних держав, які регламентують окремі прояви фактичної помилки (підрозділи 2.1, 2.2); *статистичний метод* – при проведенні узагальнення правозастосовної практики (підрозділ 3.1.).

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, КК України, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), положення кримінального права близько 50 іноземних держав. У процесі порівняльно-правового дослідження вивчалися положення кримінального законодавства держав СНД, окремих держав східної гілки континентальної системи права, Центральної та Західної Європи, держав сім'ї загального права, сім'ї соціалістичного права, держав Латинської Америки, Африки та Азії.

Теоретичною основою дисертації є праці окремих учених Російської імперії та СРСР, сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців з питань кримінального права, загальної теорії права, філології, логіки та філософії, які прямо чи опосередковано стосуються фактичної помилки.

Емпіричну базу роботи складають матеріали 162 кримінальних справ (проваджень). В дисертації також проаналізовані положення окремих постанов Пленуму Верховного Суду України, деяких постанов пленумів верховних судів окремих держав, що утворились на пострадянському просторі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на підставі комплексного дослідження теоретичних, нормативних та правозастосовних проблем фактичної помилки у кримінальному праві, сформульовано і обґрунтовано деякі нові теоретичні положення, уточнено зміст окремих понять та характеристик, які стосуються досліджуваного кримінально-правового явища, запропоновано шляхи вдосконалення регламентації фактичної помилки у КК України та надані рекомендації щодо її врахування у вітчизняній правозастосовній практиці.

На захист, зокрема, виносяться такі положення, висновки та пропозиції:
вперше:

– визначені і системно поєднані між собою філологічні, логічні, філософські, загальноправові та галузеві характеристики фактичної помилки у кримінальному праві; в цьому плані фактична помилка розглядається як складова кримінально-правової ситуації, в межах якої: а) особа вчинює діяння, яким завдається шкода об'єкту кримінально-правової охорони; б) при його вчиненні окремі обставини об'єктивного характеру оцінені (оцінюються) особою неправильно; в) ці обставини мають кримінально-правове значення; г) неправильна оцінка – як результат або як процес і результат – є компонентом

суб'єктивної сторони діяння, тому вона не може виникнути після його вчинення. З урахуванням зазначеного запропоновано авторське визначення поняття фактичної помилки у кримінальному праві як неправильної оцінки особою під час вчинення діяння, яким завдається шкода об'єкту кримінально-правової охорони, фактичних обставин об'єктивного характеру, що мають кримінально-правове значення;

– в межах систематизації фактичних помилок, що усувають злочинність діяння, виокремлено ті, що виключають вину, та ті, що виключають кримінальну протиправність; до останніх, зокрема, може бути віднесена фактична помилка, що виключає відповідальність за умисне спричинення шкоди, а відповідальність за скоєння необережного злочину виключається через недосягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за такий злочин (наприклад, при заподіянні середньої тяжкості тілесного ушкодження);

– доведено, що поєднання кількох характеристик в одній фактичній помилці може впливати на її кримінально-правові наслідки по різному: в одних випадках воно може справляти так званий кумулятивний ефект – коли правовий наслідок помилки залежить саме від поєднання відповідних її характеристик (наприклад, позитивна вибачлива фактична помилка у ситуації уявної оборони); в інших випадках для визначення правового наслідку пріоритетною має визнаватись одна з характеристик фактичної помилки (наприклад, негативна фактична помилка щодо обставини, яка обтяжує покарання);

– виокремлено три основні моделі регламентації фактичної помилки в кримінальному праві іноземних держав: 1) та, що передбачає лише загальні норми; 2) та, що передбачає лише спеціальні норми; 3) та, що поєднує загальні і спеціальні норми;

– обґрунтовано, що оптимальною для кримінального права України є третя з вказаних вище моделей; сформульована конкретна редакція загальних та окремих спеціальних норм щодо фактичної помилки, які, на думку дисертанта, необхідно включити до КК України (див. Висновки); запропоновано також відповідну редакцію деяких загальних правозастосовних орієнтирів щодо фактичної помилки (положень, що можуть бути включені до відповідних постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ);

удосконалено:

– орієнтири щодо визначення співвідношення фактичної помилки з юридичною помилкою, виною (обома її формами), казусом та відхиленням дії;

– підходи до врахування фактичних помилок при призначенні покарання;

– окремі аргументи на користь того, що в так званій ситуації *dolus generalis* наявні дві фактичні помилки, які обумовлюють різне психічне ставлення суб'єкта до вчинюваних ним діянь, а тому кожне з цих діянь потребує окремої кримінально-правової оцінки;

набуло подальшого розвитку:

– послідовне використання критеріїв для багатоступеневої систематизації фактичних помилок;

– доктринальні підходи до визначення тих положень різних інститутів кримінального права, які можуть бути нормативними орієнтирами для оцінки ситуацій, що включають фактичну помилку;

– визначення прийнятних і хибних варіантів кримінально-правової оцінки ситуації, яка включає фактичну помилку щодо наявності співучасті.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій діяльності – для подальшого вивчення питань, пов'язаних з фактичною помилкою у кримінальному праві;

– у законотворчості – для вдосконалення регламентації фактичної помилки в КК України (Лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 04-18/12-831 від 19.04.2016 р.);

– у правозастосовній діяльності – при прийнятті постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Акт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження № 223-1123/0/4-16 від 15.04.2016 р.);

– у навчальному процесі – для підготовки підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, а також при викладанні навчальної дисципліни «Кримінальне право» (Акт впровадження наукових розробок у навчальний процес на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 18 лютого 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. В опублікованій у співавторстві з К.П. Задоею статті «Фактичні помилки співучасника щодо обставин вчинюваного злочину та суб'єкта злочину щодо обставин, які кореспондують з ознаками співучасті: вплив на кримінально-правову кваліфікацію» (Право і громадянське суспільство. – 2015. – №1. – С. 116-141) особистий внесок здобувача полягає у теоретичній характеристиці фактичної помилки, визначенні її поняття, в обґрунтуванні підходу, відповідно до якого не лише вибачлива, а і невибачлива фактична помилка має усувати ставлення у вину спеціальних ознак потерпілої особи, якщо вони передбачені в межах відповідного складу злочину.

Апробація результатів дисертації. Дисертація доповідалась та обговорювалась на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, схвалена і рекомендована до захисту 18.02.2016 р. (протокол № 8). Деякі положення дисертаційної роботи були оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції студентів, магістрів, аспірантів, докторантів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 24 квітня 2013 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Вітчизняна

юридична наука в умовах сучасності» (м. Харків, 11-12 травня 2013 р.), міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Четверті харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 22 травня 2015 р.) та на VI міжвузівській науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка)» (Київ, 20 листопада 2015 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображені у дванадцяти публікаціях, з яких сім статей, опублікованих у наукових фахових виданнях (з них одна стаття у виданні іноземної держави, яке включено до міжнародних наукометричних баз), та п'ять тез наукових доповідей на міжнародних наукових, науково-практичних та науково-теоретичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які вміщують сім підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 321 сторінку, із яких основний текст – 203 сторінки, список використаних джерел – 30 сторінок (314 найменувань) та текст додатків – 88 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, охарактеризовано мету та завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надані відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження та структуру роботи.

Розділ 1. «Теоретична характеристика фактичної помилки» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Основні підходи до розуміння кримінально-правового змісту фактичної помилки в науці кримінального права»* досліджено філологічні, логічні, філософські, загальноправові та галузеві аспекти фактичної помилки у кримінальному праві. Це дало можливість визначити і певним чином систематизувати її найбільш значущі характеристики. На думку дисертанта, фактичній помилці у кримінальному праві властиві характеристики, які: 1) пов'язані з одним із загальнотеоретичних аспектів у її розумінні; 2) визначені з урахуванням поєднання кількох аспектів; 3) обумовлені суто кримінально-правовим аспектом.

В межах цього напряму систематизації філологічний аспект фактичної помилки у кримінальному праві дозволив дійти висновку щодо її поширення лише на думки і ненавмисного характеру допущення. Логічний аспект дав змогу визначити особливості «джерел» помилки – можливість її обумовлення не лише відсутністю достовірних даних про певний предмет, але і порушенням певних логічних зв'язків між даними, що характеризують предмет, і висновками особи щодо нього. Філософський аспект допоміг з'ясувати гносеологічні корені помилки та визначити її «родову» характеристику

(оцінка), а загальноправовий – розкрити особливості «взаємодії» помилки з діянням і встановити часові межі помилки.

В свою чергу взаємодія загальноправового і кримінально-правового аспектів визначає зміст і обсяг предмету фактичної помилки, а суто кримінально-правовий аспект пов'язує фактичну помилку із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони та надає певні орієнтири для встановлення співвідношення фактичної помилки з психічним ставленням особи до завдання шкоди такому об'єкту.

Крім наведеного вище напряму систематизації, найбільш значущі характеристики фактичної помилки можна поділити також на ті, що стосуються власне її змісту («внутрішні»), і ті, що не стосуються її змісту, але характеризують її як відносно самостійне кримінально-правове явище у співвідношенні (взаємодії) з іншими явищами («зовнішні»). «Внутрішні» характеристики пов'язані з ненавмисним характером допущення помилки, «джерелами» помилки, гносеологічними її коренями, «родовим» поняттям, а також змістом і обсягом предмету. Натомість взаємодія помилки з поведінкою особи, завдання діянням, що включає фактичну помилку, шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, співвідношення фактичної помилки з психічним ставленням особи до завдання шкоди такому об'єкту, а також часові межі помилки відносяться до «зовнішніх» характеристик.

На підставі сформульованих за такими підходами конкретних характеристик визначено основний зміст ситуації, яка включає фактичну помилку в кримінальному праві, і сформульована авторська дефініція останньої (див. положення наукової новизни та Висновки).

У підрозділі 1.2. «Фактична помилка та деякі інші кримінально-правові явища» з'ясовується співвідношення фактичної помилки з юридичною помилкою, зі складом злочину, виною (обом її формами), казусом та відхиленням дії.

Зокрема, встановлено, що основним змістовним критерієм розмежування фактичної та юридичної помилок є їх предмет. Якщо предметом фактичної помилки, на переконання дисертанта, є фактичні обставини об'єктивного характеру, що мають кримінально-правове значення, то предметом юридичної помилки традиційно визнаються юридичні ознаки та правові наслідки вчинюваного діяння. При цьому звертається увага на особливий різновид помилки, що передбачений у міжнародному кримінальному праві та у кримінальному праві деяких іноземних держав і поєднує в собі окремі характеристики як юридичної, так і фактичної помилок (має «змішаний» характер).

Підтримується точка зору, що предмет фактичної помилки не обмежується обставинами, які кореспондують з елементами складу злочину. Не виключені також фактичні помилки, що стосуються обставин, які «виходять» за межі складу злочину. Такі помилки не здатні впливати на кримінально-правову кваліфікацію, однак вони можуть враховуватись при обранні заходів

кримінально-правового характеру. Отже, фактична помилка і склад злочину знаходяться у співвідношенні часткового перетинання.

При визначенні співвідношення фактичної помилки з виною аргументується, що фактична помилка може: а) «входити» до змісту умисної форми вини, наслідком чого, зокрема, може бути неінкримінування кваліфікуючої ознаки або визнання злочину незакінченим; б) виключати умисел, зумовлюючи у передбачених законом випадках відповідальність за необережне спричинення шкоди; в) виключати вину.

Доводиться, що казус завжди включає помилку у кримінальному праві, однак при цьому не завжди наявна саме фактична помилка. Таким чином, фактична помилка і казус теж лише частково «перетинаються».

Зазначається, що дискусійність питання співвідношення фактичної помилки і відхилення дії обумовлюється існуванням різних підходів до розуміння сутності останнього. Одними науковцями відхилення дії розглядається як явище, що не залежить від особи, а інші до нього включають і випадки, коли «інший» результат настав з причин, що залежали від особи. За другим підходом фактична помилка при відхиленні дії не виключається.

У підрозділі 1.3. «Проблеми систематизації фактичних помилок» вивчаються найбільш важливі – такі, що мають практичне та/або теоретичне значення, – критерії систематизації фактичних помилок. При цьому наголошується, що, проводячи поділ фактичних помилок на окремі різновиди, вести мову про їх повноцінну класифікацію некоректно через неможливість дотримання формально-логічних правил її проведення.

Визнаються такими, що мають теоретичне та/або практичне значення, наступні критерії систематизації фактичних помилок: а) причини та умови виникнення помилки; б) зміст неправильної оцінки; в) характер впливу на злочинність діяння.

За першим критерієм виділяються вибачливі помилки (якщо особа не могла уникнути такої помилки) та невибачливі помилки (за уважного ставлення особа могла її уникнути).

За другим критерієм – позитивні (щодо наявності обставин, які реально відсутні) та негативні (щодо відсутності обставин, які реально мають місце).

Щодо третього критерію, то тут розрізняються дві групи помилок – ті, що усувають злочинність діяння, та ті, що її не усувають. В свою чергу, фактичні помилки, що усувають злочинність діяння, поділяються на ті, що усувають вину, та ті, що усувають кримінальну протиправність.

Фактичні помилки, що не усувають злочинність діяння, поділяються на ті, що кореспондують з відповідними ознаками складу злочину (останні, як правило, характеризують об'єкт та об'єктивну сторону складу злочину, однак у разі вчинення злочину спільно з іншою особою – можуть характеризувати і його суб'єкта та суб'єктивну сторону), та ті, що «виходять» за межі складу злочину.

Фактичні помилки, що не усувають злочинність діяння, також можна систематизувати за кримінально-правовими наслідками, виділивши фактичні

помилки, що впливають на кримінально-правову кваліфікацію, та фактичні помилки, що враховуються при обранні заходів кримінально-правового характеру. В межах першої підгрупи виокремлюються фактичні помилки, що: а) виключають умисел, обумовлюючи відповідальність за необережне спричинення шкоди, б) обумовлюють кримінально-правову оцінку діяння як злочину певного виду, в) виключають інкримінування кваліфікуючої ознаки, г) впливають на кримінально-правову оцінку діяння з урахуванням стадій злочину. В межах другої підгрупи виділяються фактичні помилки, які можуть враховуватись: а) при призначенні покарання, б) при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності, в) при вирішенні питання про звільнення від покарання та його відбування, г) при застосуванні заходів виховного характеру, г) при обранні заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Відзначається, що поєднання в одній фактичній помилці виділених за різними критеріями характеристик може впливати на її кримінально-правове значення по-різному: в одних випадках визначальним є саме поєднання відповідних характеристик, а в інших – пріоритетне значення має надаватись одній з них.

Розділ 2. «Особливості нормативної регламентації фактичної помилки в сучасному кримінальному праві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Фактична помилка за кримінальним правом окремих іноземних держав» аналізується зарубіжний досвід її регламентації. Щодо норм, які безпосередньо передбачають фактичну помилку, виявлені деякі загальні тенденції:

1) існує кілька типових «моделей» регламентації фактичної помилки в джерелах кримінального права іноземних держав: а) та, що передбачає загальні положення щодо фактичної помилки (містять загальні орієнтири щодо врахування фактичних помилок); б) та, що передбачає спеціальні положення щодо фактичної помилки (наприклад, стосуються окремих злочинів); в) та, що поєднує загальні та спеціальні положення щодо фактичної помилки;

2) норми, що стосуються фактичної помилки, в кримінальних законах містяться серед положень щодо злочину (злочинного діяння, кримінального правопорушення), вини або обставин, що виключають злочинність діяння, звільняють від покарання чи пом'якшують його; такі положення можуть не передбачати словосполучення «фактична помилка», однак вони відображають суб'єктивну оцінку особою певних фактичних обставин під час вчинення діяння за допомогою таких формулювань, як «вважає», «обґрунтовано вважає», «впевнений», «сумлінно вірить» тощо;

3) як правило, передбачаються фактичні помилки, що впливають на кримінально-правову кваліфікацію, виключаючи кримінальну відповідальність взагалі або за умисне вчинення злочину; рідше регламентуються помилки, що можуть впливати на вид злочину чи його стадію; лише в окремих положеннях передбачено вплив помилки на обрання заходів кримінально-правового характеру (застосування заходів безпеки, пом'якшення покарання тощо);

4) у більшості норм розрізняються вибачливі та невибачливі фактичні помилки та диференціюється їх вплив на оцінку діяння особи;

5) досить рідко системно регулюються ситуації, що відображають позитивні та негативні фактичні помилки;

6) зміст більшості положень щодо фактичної помилки ґрунтується на принципі суб'єктивного інкримінування;

7) домінуючим є підхід, за яким врахування фактичної помилки здійснюється на користь особи.

У підрозділі 2.2. «Особливості регламентації фактичної помилки в Кримінальному кодексі України та основні напрями її вдосконалення» розглядаються положення КК України, що є чи можуть бути нормативними орієнтирами для оцінки окремих проявів (різновидів) фактичної помилки. Систематизуючи такі положення кримінального закону, можна виокремити наступні їх групи:

1) ті, що прямо передбачають фактичну помилку (ст. 37 КК);

2) ті, що прямо фактичну помилку не передбачають, однак можуть бути нормативним орієнтирами щодо неї; до цієї групи відносяться положення про вину та її форми (ст.ст. 23-25 КК); положення про замах на злочин (ст. 15 КК); положення, що стосуються окремих видів злочинів (ст.ст. 118, 124 КК);

3) ті, зміст яких щодо фактичної помилки є проблемним (ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, ч. 5 ст. 41, ч. 1, 2 ст. 42 КК).

Очевидно, що такі положення не можуть забезпечити системність та повноту регламентації фактичної помилки. В цьому плані конкретними її вадами, зокрема, є відсутність загальної норми щодо фактичної помилки, хоча б орієнтовного переліку її можливих правових наслідків, фрагментарність окремих спеціальних норм (наприклад, положень розділу VIII Загальної частини КК).

Оптимальна модель регламентації фактичної помилки в КК України, на думку дисертанта, має передбачати: 1) загальні положення щодо фактичної помилки; 2) конкретні положення щодо фактичної помилки, які стосуються окремих ситуацій; 3) узгодження різних нормативних положень щодо фактичної помилки між собою. Для реалізації цієї моделі пропонуються конкретні зміни до КК України (див. Висновки).

Розділ 3. «Фактична помилка і застосування закону України про кримінальну відповідальність» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Загальні підходи до врахування фактичної помилки в правозастосовній практиці України» формулюються вихідні положення щодо розуміння кримінально-правової кваліфікації, кваліфікації злочинів (їх співвідношення та змісту), заходів кримінально-правового характеру. Наводяться дані проведеного дисертантом узагальнення вітчизняної судової практики в частині врахування фактичної помилки (було відібрано та проаналізовано 162 процесуальні документи).

На підставі їх вивчення, виявлено загальні тенденції врахування фактичної помилки при застосуванні закону України про кримінальну відповідальність. Серед таких тенденцій можна назвати:

1) психічне ставлення особи до обставин об'єктивного характеру, що не виключає фактичну помилку, часто належним чином правозастосувачами не з'ясовується; поширені випадки, коли суб'єкту інкримінуються окремі ознаки складу злочину без фіксації у будь-який спосіб психічного ставлення особи до них;

2) словосполучення «фактична помилка» у процесуальних документах зустрічається вкрай рідко, про допущення фактичної помилки може свідчити вживання таких формулювань, як «не усвідомлював», «не знав, що...», «думав, що...», «вважав, що...», «був переконаний що...», «будучи впевненим у тому, що...» тощо; це означає, що в абсолютній більшості випадків можна говорити лише про відносну конкретність висновків процесуальних документів щодо наявності фактичної помилки;

3) найбільш поширеними різновидами фактичної помилки є фактичні помилки щодо характеру діяння, щодо особи потерпілого (його ознак), суспільно небезпечних наслідків, способу вчинення злочину, предмету злочину та причинового зв'язку;

4) у більшості випадків фактична помилка або виключає кримінальну відповідальність, або враховується при здійсненні кримінально-правової кваліфікації (впливає на вид злочину, його стадію, форму вини тощо) і лише в окремих випадках при призначенні покарання (найчастіше така помилка зумовлює неінкримінування обтяжуючої обставини, рідше – враховується як пом'якшуюча обставина);

5) за наявності відповідних узагальнених правозастосовних орієнтирів фактичні помилки враховуються здебільшого правильно, якщо ж такі орієнтири відсутні, практика вирішення цих ситуацій є неоднозначною.

У підрозділі 3.2. «Особливості врахування фактичної помилки в окремих кримінально-правових ситуаціях» вивчаються ті з них, які мають місце в судовій практиці України і оцінка яких є неоднозначною з точки зору доктрини кримінального права. Серед них:

а) негативна фактична помилка щодо спеціальних ознак потерпілої особи (зокрема, віку, стану вагітності);

б) позитивна фактична помилка щодо спеціальних ознак потерпілої особи, а саме – стану вагітності;

в) фактична помилка щодо причинового зв'язку – так звана ситуація *dolus generalis*;

г) фактична помилка щодо віку особи, спільно з якою вчиняється злочин;

г) позитивна фактична помилка щодо вчинення злочину у співучасті.

На підставі вивчення правозастосовної практики (загальних правозастосовних орієнтирів та правозастосовних орієнтирів по конкретним кримінальним справам), а також позицій доктрини робляться, зокрема, такі висновки:

1) не зважаючи на відсутність вказівки в кримінальному законі на завідомість щодо спеціальних ознак потерпілої особи (зокрема, віку), якщо такі ознаки передбачені в межах відповідного складу умисного злочину, негативна фактична помилка, щодо них – як вибачлива, так і невибачлива – має усувати їх ставлення у вину;

2) позитивна фактична помилка щодо спеціальної ознаки потерпілої особи – стану вагітності жінки – під час її умисного вбивства може впливати на кваліфікацію злочину з урахуванням положень про стадії злочину, якщо таке вбивство вчиняється за відсутності інших кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК (зокрема, за наявності прямого умислу на вбивство вчинене має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 15, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК); за наявності принаймні однієї з таких ознак фактична помилка не впливає на кваліфікацію скоєного, однак має бути врахована при призначенні покарання;

3) в так званих ситуаціях *doli generalis* – коли суб'єкт, маючи умисел на вчинення злочину, скоює одне діяння і помилково вважає, що воно призвело до бажаного наслідку, а потім скоює інше діяння, яке реально спричиняє цей наслідок, але останнє ним не усвідомлюється – психічне ставлення до кожного з діянь є різнорідним; при вчиненні першого діяння особа усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання, однак реально такі наслідки не настають; при вчиненні другого діяння відсутнє усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння і передбачення суспільно небезпечних наслідків, а тому і умисел щодо їх спричинення відсутній; при цьому кожне з діянь вчиняється під впливом «своїї» фактичної помилки; тому, за загальним правилом, такі ситуації мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів – як замах на злочин, який суб'єкт мав намір вчинити, і необережне спричинення шкоди;

4) якщо під час вчинення злочину суб'єкт помилково вважає, що особа, спільно з якою він вчиняє злочин, досягла віку кримінальної відповідальності, а склад вчиненого злочину містить кваліфікуючу ознаку «групою осіб» чи «за попередньою змовою групою осіб», він може підлягати відповідальності за закінчений замах на злочин з інкримінуванням ознак, що характеризують співучасть, за умови відсутності в його діянні інших «рівноцінних» чи більш «тяжких» кваліфікуючих ознак; за наявності таких ознак діяння суб'єкта має кваліфікуватися як закінчений злочин, однак ознаки, що характеризують співучасть, у вину не ставляться;

5) для ситуації, коли суб'єкт, замовляючи умисне вбивство, помилково вважає, що потенційний виконавець погодився реалізувати замовлення, а останній, не збираючись цього робити, інсценував закінчене умисне вбивство, основними варіантами кримінально-правової оцінки можуть бути ті, які реалізують конструкції «готування до злочину» та «замах на співучасть у злочині»; перший є традиційним, відповідає загальним положенням ч. 1 ст. 14 КК щодо готування до злочину, але не повністю враховує особливості змісту фактичної помилки «замовника»; другий більш точно відображає зміст

досліджуваної ситуації, однак не відповідає буквальному змісту ст.ст. 13, 15 КК;

б) негативна фактична помилка (як вибачлива, так і невибачлива) щодо обтяжуючої обставини виключає її врахування на підставі ч. 1 ст. 67 КК, оскільки КК встановлює вичерпний перелік обставин, що обтяжують покарання; водночас не виключене врахування такої помилки відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 65 КК як показника ступеню тяжкості вчиненого злочину;

7) позитивна фактична помилка щодо пом'якшуючої обставини може враховуватись як власне пом'якшуюча обставина на підставі ч. 2 ст. 66 КК або як показник ступеню тяжкості вчиненого злочину на підставі п. 3 ч. 3 ст. 65 КК.

ВИСНОВКИ

В процесі дослідження теоретичних, нормативних та правозастосовних проблем фактичної помилки у кримінальному праві було уточнено деякі теоретичні положення, сформульовано висновки та внесено пропозиції, що мають певне наукове та практичне значення. Серед них найбільш значущими, на думку дисертанта, є такі.

1. Фактична помилка у кримінальному праві має характеристики, що обумовлені філологічними, логічними, філософськими, загальноправовими та галузевими її аспектами. Основними з цих характеристик є:

1) «родовим» поняттям фактичної помилки є «неправильна оцінка»;

2) фактична помилка існує як відносно самостійне кримінально-правове явище лише у разі вчинення діяння, яким заподіюється шкода об'єкту кримінально-правової охорони;

3) неправильна оцінка – як результат або як процес і результат – є компонентом суб'єктивної сторони діяння, тому вона не може виникнути після його вчинення;

4) зміст предмету фактичної помилки становлять обставини, що мають кримінально-правове значення у його широкому розумінні; обсяг її предмету можуть складати як обставини, що кореспондують з ознаками складу злочину, так і обставини, що знаходяться за його межами.

Врахування названих вище характеристик – перш за все в частині їх співвідношення («взаємодії») – дозволяє визначити фактичну помилку в кримінальному праві як неправильну оцінку особою під час вчинення діяння, яким завдається шкода об'єкту кримінально-правової охорони, фактичної обставини об'єктивного характеру, що має кримінально-правове значення.

2. Фактична помилка пов'язана з деякими іншими кримінально-правовими явищами. Зокрема, така помилка може «входити» до змісту вини (як умисної, так і необережної її форм), а може виключати її (при казусі). Таким чином, фактична помилка і вина знаходяться у відношенні «часткового перетинання». Так само співвідносяться фактична помилка і казус, фактична помилка і склад злочину.

3. До найбільш значущих критеріїв систематизації фактичних помилок можна віднести: 1) причини та умови виникнення помилки, за якими виділяються вибачливі/сумлінні та невибачливі/несумлінні помилки; 2) зміст неправильної оцінки, за яким виокремлюються позитивні та негативні помилки; 3) характер впливу на злочинність діяння; тут вирізняються дві групи фактичних помилок – ті, що усувають злочинність діяння, та ті, що її не усувають.

Виокремлені за цими критеріями характеристики фактичної помилки можуть взаємодіяти між собою, обумовлюючи відповідне її (помилки) кримінально-правове значення.

4. В кримінальному праві іноземних держав фактична помилка регламентується як загальними, так і спеціальними нормами. При цьому можна відмітити такі основні тенденції:

1) переважно регламентуються фактичні помилки, що впливають на кримінально-правову кваліфікацію, а саме: виключають кримінальну відповідальність взагалі або, виключаючи умисел, обумовлюють у певних випадках відповідальність за злочин, вчинений через необережність; обумовлюють неінкримінування кваліфікуючої ознаки чи інкримінування злочину іншого виду;

2) в окремих випадках передбачається вплив фактичної помилки на обрання заходів кримінально-правового характеру;

3) в багатьох джерелах розрізняються вибачливі та невибачливі фактичні помилки, а також диференціюється їх вплив на оцінку діяння особи; достатньо рідко виділяються позитивні та негативні фактичні помилки;

4) зміст більшості положень щодо фактичної помилки ґрунтується на принципі суб'єктивного інкримінування.

5. В КК України регламентація фактичної помилки здійснюється деякими загальними положеннями (ст.ст. 15, 24, 25), а також окремими спеціальними нормами (ст. 37, ч. 5 ст. 41). Така регламентація не відзначається повнотою і системністю. Конкретними її вадами, зокрема, є: відсутність загальної норми щодо фактичної помилки, хоча б орієнтовного переліку її можливих правових наслідків, фрагментарність окремих положень розділу VIII Загальної частини КК тощо.

6. Оптимальна модель регламентації фактичної помилки в КК України має передбачати: 1) загальні положення щодо фактичної помилки; 2) конкретні положення щодо фактичної помилки, які стосуються окремих ситуацій; 3) узгодження різних нормативних положень щодо фактичної помилки між собою. Для реалізації цієї моделі запропоновано такі зміни до КК:

1) Змінити назву розділу V Загальної частини «Вина та її форми», виклавши її в редакції «Вина, казус, помилка».

2) Доповнити Кодекс статтями 25¹, 25², 30¹, 43¹ такого змісту:

«Стаття 25¹. Фактична помилка

1. Фактичною помилкою є неправильна оцінка особою під час вчинення діяння, яким заподіюється шкода фізичній, юридичній особі, суспільству або державі, фактичної обставини, що має кримінально-правове значення.

2. Питання про кримінальну відповідальність особи, яка вчинила діяння за наявності фактичної помилки, вирішується відповідно до положень, передбачених статтею 25² та іншими статтями цього Кодексу. У разі, якщо іншими статтями цього Кодексу передбачені спеціальні положення щодо фактичної помилки, застосовуються такі положення.

Стаття 25². Правові наслідки фактичної помилки

1. У випадках, передбачених цим Кодексом, фактична помилка може виключати кримінальну відповідальність, а також враховуватись при кваліфікації злочинів та при обранні заходів кримінально-правового характеру.

2. Фактична помилка щодо наявності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує сприятливі для особи кримінально-правові наслідки, тягне їх настання відповідно до положень, передбачених цим Кодексом.

3. Фактична помилка щодо наявності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує несприятливі для особи кримінально-правові наслідки, може потягти їх настання лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

4. Фактична помилка щодо відсутності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує несприятливі для особи кримінально-правові наслідки, виключає їх настання, якщо особа не повинна була або не могла усвідомлювати наявності такої обставини.

5. Фактична помилка щодо відсутності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує несприятливі для особи кримінально-правові наслідки, якщо особа повинна була і могла усвідомлювати наявність такої обставини, може потягти їх настання лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

Стаття 30¹. Фактична помилка щодо обставин, які стосуються співучасті у злочині

1. Фактична помилка щодо відсутності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує вчинення злочину у співучасті, виключає ставлення в вину особі цієї обставини.

2. Фактична помилка щодо наявності обставини, з якою цей Кодекс пов'язує вчинення злочину у співучасті, може бути підставою для ставлення в вину цієї обставини лише у разі, якщо така помилка обумовила визнання скоєного особою злочину незакінченим.

Стаття 43¹. Фактична помилка щодо наявності обставини, що виключає злочинність діяння

1. Якщо внаслідок фактичної помилки щодо наявності обставини, що виключає злочинність діяння, особа не усвідомлювала і не повинна була або не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, її діяння оцінюється за правилами, передбаченими статтями 36, 38-43 цього Кодексу.

2. Якщо особа не усвідомлювала, але повинна була і могла усвідомлювати відсутність обставини, що виключає злочинність діяння, то у випадках,

передбачених цим Кодексом, вона може нести відповідальність за необережне спричинення шкоди».

3) Статтю 37 виключити.

4) Доповнити статтю 66 частиною четвертою такого змісту: *«Фактична помилка щодо наявності обставини, передбаченої частиною першою цієї статті, враховується при призначенні покарання так само, як і відповідна пом'якшуюча обставина, що мала місце реально».*

5) Доповнити статтю 67 частиною п'ятою такого змісту: *«Фактична помилка щодо наявності або відсутності обставини, передбаченої частиною першою цієї статті, виключає її врахування як такої, що обтяжує покарання. Така помилка може бути врахована відповідно до пункту 3 частини третьої статті 65 цього Кодексу як показник ступеню тяжкості вчиненого злочину».*

7. До загальних тенденцій врахування фактичної помилки в правозастосовній практиці України можна віднести такі:

1) психічне ставлення особи до обставин об'єктивного характеру, що не виключає фактичну помилку, досить часто належним чином правозастосувачами не з'ясовується;

2) словосполучення «фактична помилка» у процесуальних документах зустрічається вкрай рідко, частіше на допущення фактичної помилки вказують формулювання – «не усвідомлював», «не знав, що...», «думав, що...», «вважав, що...», «був переконаний що...», «будучи впевненим у тому, що...» тощо;

3) найбільш поширеними різновидами фактичної помилки є фактичні помилки щодо характеру діяння, щодо особи потерпілого (його ознак), суспільно небезпечних наслідків, способу вчинення злочину, предмету злочину та причинового зв'язку;

4) переважно правильно враховуються фактичні помилки, щодо яких є узагальнені правозастосовні орієнтири; за відсутності таких орієнтирів практика вирішення ситуацій, що включають фактичну помилку є суперечливою.

Найбільш оптимальний спосіб вирішення проблем врахування фактичної помилки у вітчизняній правозастосовній практиці передбачає вдосконалення її регламентації на законодавчому рівні у вигляді внесення відповідних змін до КК. За відсутності нормативних орієнтирів бажано сформулювати узагальнені правозастосовні орієнтири щодо найбільш поширених і проблемних ситуацій, що включають фактичну помилку, прийняти окрему постанову Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, присвячену фактичній помилці, або включити такі орієнтири в постанови по окремим категоріям справ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Айдинян А.В. Фактична помилка та необережність: співвідношення за кримінально-правовим змістом / А.В. Айдинян // Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Випуск 25. – С. 179-182.

2. Айдинян А.В. Фактична помилка як кримінально-правове явище: основні загальнотеоретичні аспекти / А.В. Айдинян // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2014. – № 5. – С. 44-48.

3. Айдинян А.В. Фактична помилка як кримінально-правове явище: основні характеристики / А.В. Айдинян // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2014. – № 6. – С. 40-43.

4. Айдинян А.В. Особливості регламентації фактичної помилки за кримінальними законами окремих держав Центральної та Західної Європи / А.В. Айдинян // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – С. 131-137.

5. Айдинян А.В. Фактичні помилки співучасника щодо обставин вчинюваного злочину та суб'єкта злочину щодо обставин, які кореспондують з ознаками співучасті : вплив на кримінально-правову кваліфікацію / А.В. Айдинян, К.П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 116-141.

6. Айдинян А.В. Особенности регламентации фактической ошибки в Уголовном кодексе Украины / А.В. Айдинян // *Legea si Viata*. – 2015. – № 11/3 (287). – Р. 3-7.

7. Айдинян А.В. Врахування фактичної помилки щодо вчинення злочину у співучасті (на прикладах інсценування умисного вбивства) / А.В. Айдинян // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Випуск 36. – Том 2. – С. 72-76.

Тези наукових доповідей:

8. Айдинян А.В. Співвідношення фактичної помилки та відхилення дії в теорії кримінального права України / А.В. Айдинян // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, магістрів, аспірантів, докторантів та молодих вчених (м. Київ, 24 квітня 2013р.). – К. : Прінт-Сервіс, 2014. – С. 392-394.

9. Айдинян А.В. Проблеми систематизації фактичних помилок в теорії кримінального права / А.В. Айдинян // Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11-12 травня 2013 р.). – у 2-х частинах. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. – Ч. 2. – С. 55-58.

10. Айдинян А.В. Співвідношення фактичної помилки та умисної вини / А.В. Айдинян // Четверті харківські кримінально-правові читання : матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.). – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 97-99.

11. Айдинян А.В. Помилка в характері діяння / А.В. Айдинян // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 травня 2015 р.). – К. : Прінт-Сервіс, 2015. – С. 373-375.

12. Айдинян А.В. Врахування фактичної помилки при призначенні покарання за кримінальним правом України / А.В. Айдинян // Актуальні проблем кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка) : матеріали VI міжвузівської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 20 листопада 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 52-55.

АНОТАЦІЯ

Айдинян А.В. Фактична помилка у кримінальному праві: основні теоретичні та практичні аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України – Київ, 2016.

У дисертації здійснено комплексне дослідження фактичної помилки у кримінальному праві – її основних теоретичних, нормативних та правозастосовних проблем.

Дається теоретична характеристика фактичної помилки, яка включає: а) розгляд її філологічних, логічних, філософських, загальноправових та власне кримінально-правових аспектів; б) з'ясування співвідношення фактичної помилки з деякими іншими кримінально-правовими явищами; в) систематизацію фактичних помилок у кримінальному праві.

Виявлено особливості регламентації фактичної помилки у кримінальному праві окремих іноземних держав, виділено основні «моделі» такої регламентації. Встановлено особливості та вади регламентації фактичної помилки у вітчизняному кримінальному праві. На підставі проведеного дослідження внесено конкретні пропозиції щодо вдосконалення регламентації фактичної помилки у Кримінальному кодексі України.

Узагальнена судова практика України в частині врахування фактичної помилки при здійсненні кримінально-правової кваліфікації та при обранні заходів кримінально-правового характеру, запропоновано деякі загальні правозастосовні орієнтири, необхідні для вдосконалення такої практики.

Ключові слова: фактична помилка у кримінальному праві, юридична помилка в кримінальному праві, неправильна оцінка, кримінально-правове значення, вина, кримінально-правова кваліфікація, заходи кримінально-правового характеру.

АННОТАЦИЯ

Айдинян А.В. Фактическая ошибка в уголовном праве: основные теоретические и практические аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-

исполнительное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины – Киев, 2016.

В диссертации проведено комплексное исследование фактической ошибки в уголовном праве – её основных теоретических, нормативных и правоприменительных проблем.

Дается теоретическая характеристика фактической ошибки. При этом рассматриваются филологические, логические, философские, общеправовые и собственно уголовно-правовые её аспекты, определяется их взаимосвязь и на основании чего предлагается авторская дефиниция понятия фактической ошибки.

Определено соотношение фактической ошибки с юридической ошибкой, составом преступления, виной (её обеими формами), казусом и отклонением действия.

Рассмотрены наиболее важные, имеющие теоретическое и/или практическое значение, критерии систематизации фактических ошибок. Среди них причины и условия возникновения ошибки, содержание неправильной оценки и характер влияния на преступность деяния.

Исследованы особенности регламентации фактической ошибки в уголовном праве отдельных иностранных государств, что дает возможность выделить основные «модели» такой регламентации – включающие общие положения о фактической ошибке, специальные положения о фактической ошибке, сочетающие общие и специальные положения о фактической ошибке.

Выявлены особенности регламентации фактической ошибки в отечественном уголовном праве. Выделяются положения УК Украины, которые: а) прямо предусматривают фактическую ошибку; б) прямо фактическую ошибку не предусматривают, однако могут служить ее нормативными ориентирами; в) содержание которых относительно регламентации фактической ошибки является проблемным. Отмечается, что регламентация фактической ошибки в УК Украины неполная и бессистемная.

Аргументировано, что оптимальная модель регламентации фактической ошибки в УК Украины должна предусматривать общие положения о фактической ошибке; конкретные положения о фактической ошибке; согласование разных по содержанию нормативных положений между собой. Внесены конкретные предложения по совершенствованию регламентации фактической ошибки в УК Украины.

Обобщена судебная практика Украины в части учета фактической ошибки при осуществлении уголовно-правовой квалификации и при избрании мер уголовно-правового характера. Рассматриваются отдельные ситуации, включающие фактическую ошибку, которые являются наиболее распространёнными и/или проблемными на практике, предлагаются некоторые общие правоприменительные ориентиры, необходимые для её усовершенствования.

Ключевые слова: фактическая ошибка в уголовном праве, юридическая ошибка в уголовном праве, неправильная оценка, уголовно-правовое значение, вина, уголовно-правовая квалификация, меры уголовно-правового характера.

SUMMARY

Aidynian A.V. Criminal law mistake of fact: basic theoretical and practical aspects. – Manuscript.

The thesis for a scientific degree of Candidate of Legal Science, speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is a comprehensive study of theoretical, normative and practical aspects of mistake of fact.

It has suggested a theoretical description of the mistake of fact, which includes a) review of philology, logic, philosophy, general law, and actual criminal law aspects; b) clarifying the relationship of the mistake of fact with some other criminal law phenomena; c) the systematization of mistake of fact in criminal law.

Criminal law regulation of mistake of fact for some foreign states has been found. The main "model" of such regulation has been selected. The peculiarities and defects of legal regulation of mistake of fact in Ukrainian criminal law have been determined. The research proposed some improvements and amendments to the Criminal Code of Ukraine.

The judicial practice on accounting for mistake of fact in criminal law qualification and in application of criminal law measures have been generalized. Some general guidelines needed to improve these practices have been proposed.

Key words: mistake of fact in criminal law, mistake of law in criminal law, incorrect assessment, criminal law value, guilt, criminal law qualification, criminal law measures.